

**Neo-Liberal Yeniden Yapılanma Süreci ve
Ekonomik Demokrasi**

*Neo-Liberal Re-Structuring Process And Economic
Democracy*

Gülten Demir

Prof. Dr. Marmara Üniversitesi

Nisan/April 2009, Cilt/Vol: 11, Sayı/Num: 2, Page: 25-36
ISSN: 1303-2860, DOI: 10.4026/1303-2860.2009.0099.x

Makalenin on-line kopyasına erişmek için:

<http://www.isgucdergi.org/?p=makale&id=364&cilt=11&sayi=2&yil=2009>

To reach the on-line copy of article:

<http://www.isguc.org/?p=article&id=364&vol=11&num=2&year=2009>

Makale İçin İletişim/Correspondence to:

Gülten Demir, gdemir@marmara.edu.tr

© 2000- 2009

“İşGüç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi
“İşGüç” Industrial Relations and Human Resources Journal

Nisan/April 2009, Cilt/Vol: 11, Sayı/Num: 2

ISSN: 1303-2860, DOI: 10.4026/1303-2860.2009.0099.x

Editör/Editor-in-Chief

Aşkın Keser (Kocaeli University)

Editör Yardımcıları/Co-Editors

K.Ahmet Sevimli (Uludağ University)

Gözde Yılmaz (Kocaeli University)

Uygulama/Design

Yusuf Budak (Kocaeli University)

Yayın Kurulu / Publishing Committee

Dr.Zerrin Fırat (Uludağ University)

Doç.Dr.Aşkın Keser (Kocaeli University)

Prof.Dr.Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)

Yrd.Doç.Dr.Ahmet Sevimli (Uludağ University)

Yrd.Doç.Dr.Abdulkadir Şenkal (Kocaeli University)

Yrd.Doç.Dr.Gözde Yılmaz (Kocaeli University)

Dr.Memet Zencirkıran (Uludağ University)

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof.Dr.Ronald Burke (York University-Kanada)

Assoc.Prof.Dr.Glenn Dawes (James Cook University-Avustralya)

Prof.Dr.Jan Dul (Erasmus University-Hollanda)

Prof.Dr.Alev Efendioğlu (University of San Francisco-ABD)

Prof.Dr.Adrian Furnham (University College London-İngiltere)

Prof.Dr.Alan Geare (University of Otago- Yeni Zelandiya)

Prof.Dr. Ricky Griffin (TAMU-Texas A&M University-ABD)

Assoc. Prof. Dr. Diana Lipinskiene (Kaunos University-Litvanya)

Prof.Dr.George Manning (Northern Kentucky University-ABD)

Prof. Dr. William (L.) Murray (University of San Francisco-ABD)

Prof.Dr.Mustafa Özbilgin (University of East Anglia-UK)

Assoc. Prof. Owen Stanley (James Cook University-Avustralya)

Prof.Dr.İşık Urla Zeytinioğlu (McMaster University-Kanada)

Danışma Kurulu / National Advisory Board

Prof.Dr.Yusuf Alper (Uludağ University)

Prof.Dr.Veyssel Bozkurt (Uludağ University)

Prof.Dr.Toker Dereli (Işık University)

Prof.Dr.Nihat Erdoğmuş (Kocaeli University)

Prof.Dr.Ahmet Makal (Ankara University)

Prof.Dr.Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)

Prof.Dr.Nadir Suğur (Anadolu University)

Prof.Dr.Nursel Telman (Maltepe University)

Prof.Dr.Cavide Uyargil (İstanbul University)

Prof.Dr.Engin Yıldırım (Sakarya University)

Doç.Dr.Arzu Wasti (Sabancı University)

*Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.*

*All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.
None of the contents published can't be used without being cited.*

Neo-Liberal Yeniden Yapılanma Süreci Ve Ekonomik Demokrasi

Neo-Liberal Re-Structuring Process And Economic Democracy

Gülten Demir

Prof. Dr, Marmara Üniversitesi.

Özet:

Çalışma, fordist birikimin krizi sonrası neoliberal yeniden yapılanma sürecinin, iş organizasyonu ve çalışma ilişkilerinde yarattığı dönüşümü ve bu dönüşümün ekonomik demokrasi açısından sonuçlarını sergilemektedir. Neoliberal yapılanma, üretimin-sermayenin uluslararasılaşmasında yeni bir aşamaya geçişle karakterize edilebilir. Bu süreç, karlılığı dünya ölçeğinde arttırmayı ve maliyetleri düşürmeyi ilke edinen yeni bir rasyonelleştirme biçimi ortaya çıkarmıştır. Yeni rasyonelleştirme modeli, sermayenin kendisini sınırlayan fordist düzenlemelerden kurtulması ve karlılığın işgücünün pozisyonunun zayıflatılarak düzeltilmesine yönelik uygulamaları içermekte ve ekonomik demokrasi açısından son derece olumsuz bir tabloya işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik demokrasi, fordizm, neoliberalizm, çalışma yaşamı, sermayenin uluslararasılaşması, rasyonelleştirme*

Abstract:

In this study, consequences of transformation created by neo-liberal re-structuring transformation process entered in the aftermath of crisis in fordist experience over business organisation and working principles, with respect to economic democracy are all being exhibited. Neo-liberal structuring process can be characterised with introduction of a new phase in internationalisation of production-capital. This process lead to a new form of rationalisation that adopted the principle of increasing profitability at a global scale and decreasing costs. The new rationalisation model, includes implementations towards being relieved from fordist arrangements limiting capital itself and improvement of profitability by weakening the position of labour and refers to an extremely negative scene with respect to economic democracy

Keywords: *Economic democracy, fordism, neoliberalism, working life, internationalisation of capital, rationalisation.*

1.GİRİŞ

Son 20-30 yılda demokrasi bilinci açısından yaşanan kimi gelişmelere karşın demokrasi teorisinin konuları arasında "ekonominin demokratikleşmesi" yer almıyor ve ekonomide yaşananlar tam tersi bir eğilimi destekliyor. 2.Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin modernleşme-uygarlaşma ve bir ölçüde demokratikleşme yönündeki kazanımlarının birer birer kaybedilmesi söz konusu. Bu süreç kapitalizmin 1960'ların sonlarında girdiği kriz konjonktüründeki yapılanmalarla ilişkilidir. Kriz sonrası yapılanmalara damgasını vuran, sosyal demokrat yönetimlerin başarısızlığından sonra kapitalist ülkelerde iktidara gelen neo-liberal yönetimler ile, olağanüstü güçlenen çok uluslu sermaye olmuştur.

Teorik temellerinden çok ideolojik yönü ağır basan ve toplumsal bir reform programı olarak sunulan neoliberal politikalar, gelişmiş kapitalist ülkelerde ve IMF telkinleriyle az gelişmiş ülkelerde yaygın uygulama alanı bulmuştur. Çalışmamız, neoliberal yeniden yapılanma sürecinin "ekonomik demokrasi" açısından sonuçlarını sergilemeyi amaçlamıştır.

Bu amaçla önce kısaca ekonomik demokrasi kavramı açıklanmış ve 2.Dünya Savaşı sonrası dönemin bu açıdan bir değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci bölümde kriz sonrası (neoliberal) yapılanmalar iş organizasyonu ve çalışma ilişkilerini etkileyen yönleriyle ele incelenmiştir. Bu bağlamda önce çalışma ilişkilerindeki dönüşümü olanaklı ve kabul edilebilir kılan paradigma değişiminin, daha sonra (üretken-para) sermayenin uluslararasılaşması sürecinin ve son olarak da yeni teknolojilerin, iş organizasyonu ve çalışma ilişkilerini nasıl etkilediği özetlenmiştir. Son bölümde ise yaşanan dönüşümün sosyal sonuçları sergilenmiş, bir başka deyişle kriz sonrası dönem ekonomik demokrasi açısından değerlendirilmiştir.

Ekonomik demokrasinin esas olarak sosyalizm ile özdeşleşmiş bir kavram olduğu bili-

yor. Üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan bir ekonomik sistemde tam anlamıyla "ekonomik demokratikleşmenin" olanaklı olup olmadığı tartışmasına girmiyoruz. Kapitalizmin belli ölçüde de olsa "demokratikleştiği" süreçteki "geri dönüşlere" dikkat çekmeyi ve ekonomik sorunların çözümünde "özel çıkar önceliğini" veri almanın tek yol, ya da "çıkar yol" olup olmadığını irdelemeyi amaçlıyoruz.

2.EKONOMİK DEMOKRASİ VE UZUN GENİŞLEME DÖNEMİNİN DEMOKRATİK KAZANIMLARI

2.1.EKONOMİK DEMOKRASİ

Üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan kapitalist sistemde yasalar önünde vatandaş olarak insanlar eşittir (politik eşitlik). Ancak kapitalist sistemin işleyişi, sistematik, sürekli ve kalıcı olarak eşitsizlik yaratır. Bu nedenle hukuken söz konusu olan özgürlüklerin ekonomik olarak da geçerli olabilmesi, temel kapitalist mülkiyet ilişkilerini değiştirmeden, sermaye mülkiyetinden kaynaklanan fonksiyonları ve hakları sınırlayan müdahaleler (klasik reformizm) gerektirir.

Eşitsizlik özellikle üretim araçları mülkiyetine sahip olanlar ile ücretli işçinin karşı karşıya geldiği işgücü piyasaları için sözkonusudur. İşgücü piyasası aracılığıyla bölüşüm ilişkisinde yaratılan eşitsizlik, diğer piyasaların da (mal piyasaları, finans piyasaları vb.) eşitsizlik üzerine kurulmasını getirir (BORATAV, 2006:12). Dolayısıyla kapitalist sistemlerde ekonomik demokratikleşme taleplerinin sendikalarca dile getirilmesi doğaldır. Alman bir sendika başkanının ifadesiyle; "Özgürlük bizim için sadece politik bir kavram değil her şeyden önce sosyal bir kategori. İnsanın iş yaşamında başkalarının hakimiyeti altında olduğu sürece özgürlüğünün tam olmayacağını ve gerçekleşmeyeceğini biliyoruz. Kamusal yaşamın demokratikleşmesi, serbest seçimler, toplantı, konuşma ve basın özgürlüğünün; ekonominin demokra-

tikleşmesi ile, çalışanların işgüçlerini ve yarattıkları değerleri kullanma konusuna katılımı ile tamamlanmaya ihtiyacı var.....sosyal alanlarda özgürlüğün, ekonomik yaşamda demokrasinin bulunmadığı bir ekonomik düzen kurmuşuz. Yönetime katılma düşüncesi özgürlük ve demokrasiyi ekonomi alanında da ve çalışanlar için de gerçekleştirme denemesinden başka bir anlama gelmiyor”(BRENNER, 1972:58, akt. BONTRUP, 2006:19).

Seçmen olarak her vatandaşın tek oy ağırlığı olduğundan siyaset özellikle piyasa mekanizmasıyla karşılaştırıldığında daha demokratiktir. Eşitsizlik üreten ve eşitsizliğe dayanan piyasa mekanizmasının bu anti-demokratik niteliği siyasetin görece demokratik özelliği ile kısmen telafi edilir(BORATAV, 2006:13). Nitekim geçtiğimiz yüzyılda sendikaların örgütlenmesi ve pazarlık gücü kazanması, reform politikalarının uygulanması, kitle partilerinin ve nihayet sosyal devletin kuruluşu uzun siyasal mücadeleler sonucu gerçekleşmiştir. Örneğin sosyal korumacılığı başlatan ülkelerden Almanya’da sosyal güvenlik sisteminin kuruluşunun altında yatan temel nedenin, güçlenen sosyalist hareketin etkisini sınırlamak ve muhalifleri düzen içinde tutmak olduğu ifade edilmektedir.

Ekonomik demokrasi düşüncesinin üç temel unsuru; ücretlilerin ekonomik bağımlılıklarının azaltılması, ekonomik kararlara eşit haklarla katılımlarının sağlanması ve devletin toplumsal yarar ve sosyal adaleti gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenmesi olarak sayılmaktadır(PLENER 2001:443). Daha genel bir tanımla ekonomik demokratikleşme; sermayenin belirleyici ve şekillendirici gücünü sınırlama, çalışanların ve tüketicilerin ekonomik süreç ve kararlara daha geniş ve kapsamlı bir katılımı anlamında kullanılıyor (SCHUSTER, 1998:48).

Ekonomik demokrasiye ilişkin birçok çalışmada konu makro, meso ve mikro düzeyde ele alınıyor. Makro açıdan ekonomik demokrasi için tam istihdam ve sosyal adaleti sağlamak üzere ekonominin planlanması ge-

reği söz konusu edilir. Bu amaçla uygulanacak politikaların başlıcaları (BONTRUP 2006:44); rekabetin devletçe denetlenmesi, ekonomik süreçlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi, vergi, harcama vb. politikalarla gelir dağılımına müdahale olarak sayılabilir. Meso düzeyde, kartel ve rekabet yasalarıyla firmaların rakipleri ve tüketiciler karşısındaki ekonomik güçlerinin kontrolü, devletin asgari ücret ve çalışma süresi ile ilgili düzenlemelerle ücret politikalarını desteklemesi, gelir dağılımını etkileyerek iç talebi yönetmesi, ücretlilerin sendikalara firmaların da işveren örgütlerine üyeliğinin teşviki üzerinde durulur. Mikro düzeyde ise ekonomik demokrasinin çalışanların işletmenin karar verme süreçlerine katılımı ile gerçekleştirilebileceği ifade ediliyor.

Aşağıda önce savaş sonrası genişleme dönemi, daha sonra da kriz sonrası yeniden yapılanma süreci ekonomik demokratikleşme açısından incelenmiştir.

2.2.UZUN GENİŞLEME DÖNEMİ VE DEMOKRATİK KAZANIMLARI

2.Dünya Savaşı sonrası 1970’li yıllara kadar kapitalizmin ekonomik politik toplumsal ilişkilerinin belirlediği tarihi özgül biçimi, fordizm olarak nitelenir. Standart kitle üretiminin taylorcu iş organizasyonu ile gerçekleştirildiği, kalifiye işçilerin yerini akan bant işçilerinin aldığı bu süreçte, verimlilikteki olağanüstü artışlarla görece hızlı bir ekonomik büyüme yaşanmış, ücret artışları kitle tüketimini genişletmiş, yeni piyasalar ve yatırım olanakları yaratmıştır.

Sanayi kitle üretiminin artışı ile geleneksel üretim ve yaşam biçimleri (ev emeği, küçük çiftçilik, zanaatkarlık vb.) önemini kaybetmiş, ücretli işçi sayısı hızla artmış, toplumsal ilişkiler giderek ticarileşmiştir. Toplumun kapitalistleşmesi sürecinde, sosyal ilişkileri ve yaşam tarzını derinden etkileyen dönüşümler yaşanmıştır. Artan işgücü ihtiyacı sanayi üretiminde kadın nüfusun artışının yanı sıra hem ülke içinden hem de ülke dışından sanayi kesimine büyük bir işgücü akışı ile karşılanmış, ailenin ve işgücü-

nün yapısı değişmiştir. Üretim akışı üzerinde bilgi sahibi kalifiye işgücünün giderek ortadan kalkması ile iş süreçleri sermayenin kontrolüne girmiş, fordist birikim süreci sosyal durumları aynı, ücret ilişkilerinin bir parçası olarak, dolaysız biçimde sermayenin değerlendirilme sürecine bağımlı bir kitle yaratmıştır(HIRSCH, 2002:87).

Ücret ilişkilerinin genelleşmesi ve aile ilişkilerinin değişmesi büyük sosyal riskleri (hasatalık, işsizlik, yaşlılık, ölüm) beraberinde getirmiş, bu koşullar kolektif sosyal koruyucu önlemleri gerektirmiştir. Genelleşen ve standartlaşan ücret ilişkileri, güçlü ve yaygın sendikaların kuruluşuna temel oluşturmuş, sendikaların yanısıra kapitalist piyasa süreçlerini, toplumsal yapı ve gelişmeleri bir merkezden yönetmeyi amaçlayan, toplumsal yaşamın giderek birçok alanına müdahale eden devlet, bürokratik kitle partileri, işveren ve çeşitli meslek örgütleri vb. büyük organizasyonları da ortaya çıkarmıştır(HIRSCH, 2005:119). Fordist düzenleme biçimi çok farklı (ve karşıt) çıkar ve stratejilerin bir sonucu olarak tedrici biçimde ve uzun ekonomik, sosyal ve siyasal mücadelelerle gerçekleşmiş, ekonomi yönetiminde sendikalar, işveren örgütleri ve devlet arasında kurulan uzlaşma sistemi (korporativizm) önemli rol oynamıştır.

Fordist rejimde sosyal devletin önemli bir rolü vardır. Örneğin 1970'lerin ortalarında AB üyesi 9 ülkede yalnız sağlık eğitim gibi temel yaşam alanlarında değil elektrik, su, gaz, ulaşım, posta-telefon ayrıca otomobil, gemi ve uçak yapım sanayilerinde (Fransa ve İtalya) ve finans sektöründe kamu kesiminin önemli bir ağırlığı vardı. Ülkelerin yalnız sözü edilen bu stratejik alanları devlet tarafından organize edilmiyor, kamu işletmeleri ve planlı müdahalelerle ekonomik gelişmenin temel yönelişi de belirleniyor,

böylece özel ekonomi için politik çerçeve çiziliyordu (HUFFSCHMID, 2006: 49).

Sosyal devletin fordist rejime en önemli katkısı, sermaye ilişkisinin çelişkilerini en azından bir süre için kontrol altına almasıydı. Devlet, sanayi için gerekli işgücünü sağlamak ve sınıflar arası çelişkileri dengelemekle kalmamış, istikrarlı kitle tüketimini destekleyerek fordist birikim için önemli bir istikrar faktörü olmuştur.

Görelî kapalı ulusal ekonomiler içinde ulus devletler, ücretleri ulusal talebin birincil kaynağı kabul ederek tam istihdamı hedeflemiş ve bütçelerini dolaşımdaki paranın esas olarak ulusal olduğu varsayımına dayanarak yönetmişlerdir. Büyüyen firmalar aracılığıyla kitle üretimi genişlemiş, verimlilik ve fiyatlara endekslenmiş olan toplu pazarlığın gelişmesi, üretim maliyeti olarak ücretlerin kontrol altında tutulmasına yardım etmiştir. Ulusal yurttaşlığa dayalı refah hakkı, kitle tüketim normlarının ve talebin artışını teşvik etmiş, firmalar ve sendikalar arasında kurumsallaşan uzlaşma ile desteklenmişlerdir. Politik olarak da tam istihdam ve refah, partiler arası rekabetin önemli eksenleri olmuşlardır(JESSOP, 2002:92).

Global ölçekte fordizmin gerçekleşmesi, devletlerin merkezi rol oynadığı bir uluslar arası düzenleme sistemi gerektirir. Bu çerçevedeki düzenlemeler soğuk savaş sürecinde askeri gücünü ve politik etki alanını garantileme ve genişletme çabasına giren ABD öncülüğünde yapılmıştır².

Sonuç olarak savaş sonrası genişleme döneminde, yüksek büyüme hızları ve verimlilik artışlarının yarattığı zenginliklerden, sendikalarca temsil edilen ve sermaye karşısındaki asimetrik konumlarını politik güç ilişkileriyle dengeleyen çalışan nüfus da payını almıştır. Çalışma saatleri kısılrken, yıl-

² Uluslararası düzenlemelerin başında, yeni bir uluslar arası para-kredi sisteminin (Bretton-Woods) kurulması gelir. Para ve kredi kullanımında kontrolün ülkelerin merkez bankalarına geçmesi, devletin kendi ülkesinde görelî olarak istikrarlı ve dışsal olumsuzluklardan bir ölçüde bağımsız bir para-kredi politikası uygulamasını olanaklı kılıyordu. Fordist birikim ve düzenleme biçiminde kredi sisteminin belirleyici bir rolü vardır. Kredi sistemi sayesinde enflasyonist tekeli fiyat oluşum süreci, işçi ve işveren kesimini tatmin eden ücret politikası, genellikle borçla finanse edilen kitle tüketiminin genişlemesi ve sosyal güvenlik sisteminin kurulması olanaklı hale gelmiştir (GUTTMANN 1994 akt.HIRSCH 2005:121).

lık izinler uzamış, sadece ücretlileri değil tüm vatandaşları içine alan sosyal güvenlik sistemi kurulmuş, toplumun tüm kesimleri için maddi bölüşüm koşulları daha elverişli hale gelmiştir. Sosyal devlet anlayışıyla düzenlenen kapitalizmin temel yaklaşımı sermaye birikim dinamiği sayesinde ücretliler ve alt sosyal tabakaların da sistem içine alınması olmuştur(DAHRENDORF, 2004 akt. BİSCHOFF, 2006:125).

3.NEOLİBERAL YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE İŞ ORGANİZASYONU VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

2. Dünya Savaşını izleyen yıllarda kontrol altına alınmış görünen sermaye birikiminin özgül çelişkileri 1960'ların sonlarında yeniden belirginleşmeye başlamış ve 1970'lerin ortalarında kriz açıkça ortaya çıkmıştır³. Kriz sonrası verimlilik ve kar oranlarını yükseltme mücadeleleri kapitalist üretim yapısı ve toplumsal yapıda önemli dönüşümlere neden olmuştur⁴.

Konumuz gereği burada, kriz sonrası (neoliberal) yapılanmalar iş organizasyonu ve çalışma ilişkilerini dönüştüren yönleriyle incelenmiştir. Bu bağlamda;

-İktisat politikalarındaki paradigma değişiminin,

-Sermayenin karlılığının "dünya ölçeğinde" yeniden üretilmesi sürecinin,

-Yeni teknolojilerin iş süreçlerine uygulanmasının, çalışma yaşamı üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

3.1.İKTİSAT POLİTİKALARINDA PARA-

DİGMA DEĞİŞİMİ VE ÇALIŞMA YAŞAMI

Kapitalizmin krizi, karlılığı ve verimliliği arttırmak üzere yeni stratejilerin geliştirilmesini ve iktisat politikalarında köklü bir dönüşümü getirmiştir. Birikimin durağanlaşması, refah devleti düzenlemelerinin ekonomik temelini aşındırmış, sosyal devletin kurumsallaşmış bölüşüm mekanizmaları ve statükoyu koruyucu sübvansiyon politikalarının milli gelir artışları ile finanse edilememesi, sermayenin karlılığı üzerinde ek ve artan bir baskı üretmeye başlamıştır (HİRSCHE, 2005:125).

Uzun yıllar sermaye birikimine destek olan sosyal devletin düzenlemeleri artık birikimin önünde engel olarak nitelenmekte (age:125), fordizmin krizi, aynı zamanda sosyal devletin de krizi olarak görünmektedir. Uzun genişleme döneminin Keynesyen politikaları yerini 19.yy liberalizminin yeni bir versiyonuna bırakmaktadır. Piyasaların devlet denetimi altında tutulmasına yönelik fordist düzenleme biçiminden farklı olarak neoliberal politikalar, piyasa çözümlerini ve rekabet yeteneğini yüceltir. Ekonomilerde gelir dağılımının, istihdam düzeyinin, ücretlerin vb. piyasanın işleyişine bırakılması en uygun çözüm olarak görülür.

Neoliberalizmin entelektüel altyapısı ABD'de oluşturulmuş, oradan Avrupa ve tüm dünyaya yayılmıştır. Toplumsal bir reform programı olarak sunulan neoliberal programlarda (sermayenin dünya ölçeğinde kar arayışını olanaklı kılmak üzere) liberalleştirme, deregülasyon ve özelleştirme gereği ısrarla vurgulanır, kapitalizmin krizlerinden yanlış para ve maliye politika-

³ Kriz ulusal ve uluslar arası alanda ortaya çıkan karmaşık ekonomik, toplumsal ve siyasal dinamiklerle açıklanabilir. Öncelikle üretkenlikte ciddi artışlar sağlayan fordist-taylorcu iş örgütlenmesinin büyüme potansiyelini tedrici olarak tüketmesiyle ilişkilidir. Fordist üretim sisteminin teknik sınırlarına ulaşmasının yanı sıra yaygın sendikal örgütlerin desteğiyle işçilerin iş temposunun ve emek yoğunluğunun arttırılmasına, ücretlerinin düşürülmesine direniş göstermeleri de kar oranlarının düşüşünde etkili olmuştur. Karlılığın istenilen ölçüde yükseltilememesi birikim ve büyüme sürecini durgunlaştırmış, fordist devletin getirdiği toplumsal uzlaşmanın sürdürülememesi krizi derinleştirici rol oynamıştır. Uluslar arası alanda artan istikrarsızlıklar ve iktisadi akımların giderek ulusal ekonomilerin dışına çıkması da sistematik olarak iç piyasaya dayanan fordizmin krizinde önemli rol oynamıştır.

⁴ Kapitalizmin kriz sonrası yapılanmalarına ilişkin DEMİR, G:2008 "Fordizm Sonrası Yapılanmalar ve Özgül Çelişkileri" yayınlanmamış makale

ları sorumlu tutulur ve genel olarak enflasyonla mücadele ön plana çıkarılır. Devletin ekonomik müdahalelerinin kişisel özgürlükleri⁵ kısıtladığına ilişkin kanıtlar ve devlet müdahalelerinin olumsuzlukları (ekonomik politika önlemlerinin özel kesimde kararsızlık yarattığı, yatırım gelirlerini düşürdüğü, aşırı vergilerin yatırımları olumsuz etkilediği vb.) listelenir. Kar oranlarındaki düşmenin önüne geçmek üzere devletin sosyal harcamalarının azaltılması, sübvansiyonların kaldırılması, vergi oranlarının düşürülmesi gibi sermayenin getirisini arttırıcı politikalar üzerinde de önemle durulur.

Neoliberal yaklaşım çerçevesinde, konjonktür dalgalanmalarının işletme açısından getirdiği sorunların, esnek çalışma biçimi ile aşılması yoluna gidilmekte, deregülasyon politikalarının olanaklı kılmasıyla istihdam ilişkileri giderek esnekleşmektedir. Emek açısından esnekleştirme işlevsel, sayısal ve ücrete ilişkin (BELEK, 1997:66) uygulamaları içerir. İşlevsel (içsel) esneklik, işgücünün kendi temel faaliyet alanının dışına çıkması ve işyerinde farklı amaçları gerçekleştirmesi anlamındadır. Sayısal (dışsal) esneklik, işgücü için değişik istihdam modellerinin (sözleşmeli, yarı süreli çalışma, gece çalışması vb.) uygulanması konusunda sermayeye tam bir serbesti sağlamakta bir başka deyişle istihdam koşullarının sermayenin gereksinmelerine göre düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Ücret esnekliği ise, ücretlerin standart olarak belirlenmesi yerine kişiselleştirilerek işletmenin başarı parametrelerine bağlanmasıdır. Bu uygulamalarla işletmenin karşılaşacağı piyasa riskleri olabildiğince ücretlilere devredilmekte, çalışanlar istihdam güvencesi ve düzenli gelir açısından ciddi belirsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır (DÖRRE, 2001:99).

Kriz sonrasında hakim ideolojisi olan neoliberalizm klasik liberal teoriden, piyasa ilkelerini ekonominin dışına, politik karar

alanına genişletmesi ile de ayrılır. Piyasa ilkeleri genel toplumsal organizasyon ilkeleri olarak yüceltilir. Buna göre sadece ekonomik aktivitelerimiz değil, politik ve toplumsal yaşamımız da piyasa ilkelerince belirlenmelidir. Neoliberalizmin somut politika önerileri (işgücü monopollerinin –sendikaların- ortadan kaldırılması, kamu kurumlarının olabildiğinde bürokrasiden arındırılması, parlamentonun yetkilerinin sınırlandırılması, piyasaların liberalleştirilmesi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi) bir sloganla özetlenebilir: Politikaya piyasanın spontan güçlerinin egemen olması. Bu amaçla bütün ülkelerde ekonominin "bürokrasiden" ve "politikadan" çözülme propagandası yapılır. Böylece, vatandaşların politikalara katılım hakkı, ekonomik kaynaklarının kontrolü ve bunlardan yararlanma biçimi, kısaca tüm yaşamlarının, piyasanın spontan güçleri tarafından şekillendirilmesi öngörülür (SCHUI ve BLANKENBURG, 2002:79).

Neoliberal yaklaşım tarafından yüceltilen "piyasa"nın işleyişinin sistematik ve kalıcı olarak eşitsizlik yarattığı hatırlanırsa, daha önce devletçe düzenlenen sağlık, sosyal güvenlik, eğitim vb. alanların piyasa güçlerine bırakılmasının sosyal eşitsizliklerin artmasına neden olacağı kolayca öngörülebilir. Toplumsal güç ilişkilerini ücretliler ve en düşük sosyal tabakalar aleyhine hızla değiştiren bu süreç insanların çoğunluğu tarafından alternatifsiz ve doğal karşılanmaktadır.

3.2. ÜRETİMİN-SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI VE ÇALIŞMA YAŞAMINA ETKİLERİ

1970'li yıllarda belirginleşen kriz koşullarında hem (verimli yatırım olanakları daraldığı için hızla biriken) "para sermaye", hem de "üretken sermaye"nin karlılığının dünya ölçeğinde yeniden üretilmesine yönelik politikalar uygulanmıştır. Liberalleştirme politikalarının yanı sıra enformasyon-komünikasyon ve ulaşım tek-

⁵ Friedman; bireysel özgürlüğün bütün sosyal düzenlemelerin temel hedefi olduğunu, devlet müdahalelerinin bu özgürlük için büyük bir tehdit oluşturduğunu, mallar için serbest piyasa, düşünce için bireysel özgürlüğün en iyi alternatif olduğunu ifade ediyor (FRIEDMAN, 1971:13 akt. BONTRUP, 2006:34).

nolojisindeki gelişmelerin de olanaklı kılmasıyla, sermayenin (üretken-finans) uluslar arasılaşmasında yeni bir aşamaya geçilmiştir.

Katma değer üretimini dünya ölçeğinde organize eden çokuluslu şirketler, maliyetlerini minimize etmek üzere üretim sürecinin belirli aşamalarını, dünyanın en elverişli gördükleri bölgelerine taşımaktadırlar. Bu süreç ülke devletine uluslararası sermaye için optimal değerlendirme koşulları yaratma baskısı getirmektedir. Sermayeyi kendi ülkelerine çekme konusunda rekabet eden ülkeler, sermayeye diğer ülkelerden daha elverişli değerlendirme koşulları sağlama yarışına giriyorlar. Böylece ekonomik politikalar; iş ve sosyal güvenlik standartlarının, ücretlerin, vergi oranlarının, çevre standartlarının düşürülmesi vb. yollarla sermaye lehine düzenlemelere dönüşüyor.

Finansal alanda yaşanan gelişmeler de fordizm sonrasının ücret, çalışma ilişkileri, firma organizasyonu vb. üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Sermaye ve finans piyasalarının serbestleştirilmesi ile bu piyasalar dünya ölçeğinde bütünleşmiş, finansal enstrümanlar ile mali işlem hacmi baş döndürücü bir hızla artmıştır. Piyasaya yeni aktörler (kurumsal yatırımcılar, fon yöneticileri vb.) ile ticareti yapılabilen ürünler çıkmış ve ekonomik ilişkiler giderek finansallaşmıştır.

1980'lerden sonra finansman ihtiyacı banka kredileri yerine giderek sermaye piyasalarından karşılanır olmuş, işletmeler ve finans piyasası aktörleri arasındaki güç dengesi değişmiştir. İşletmelerin kontrolünün karları ve borsalarda kapitalizasyonu belirleyici kriter alan kurumsal yatırımcılara geçmesi (AGLIETTA, 2000:66), endüstriyel ilişkilerin organizasyonunu ve işletme stratejilerini etkilemiştir. Borsaya kote edilen hisselerin değerinin yükseltilmesi işletmeler için öncelikli olmaya başlamış, finans piyasalarındaki getirilere ulaşmayı hedefleyen işletmeler, hissedarların taleplerinin yanı sıra karşı karşıya kaldıkları rekabet baskısı nedeniyle de işgücü maliyetlerini düşürmeye yönelmişlerdir. Sonuç olarak, ekonomik süreçlerde

finans sermayesinin kısa vadeli ve spekülatif kar hedeflemesinin belirleyici olması ile (shareholder kapitalizm) hızlı birikimi ve maliyetleri düşürmeyi ilke edinen yeni bir rasyonelleştirme tipi ortaya çıkmıştır.

Finans sermayesinin ulaştığı büyük güç ve devletlerin sermaye çıkışı ile tehdit edilir hale gelmesiyle, reel sermaye ve ücretliler aleyhine para sermayenin talepleri öncelik almakta, finans sermayesinin onaylamadığı politikalar ülkeler için seçenek dışı kalmaktadır. Ücretlilerin sömürsünü güçlendiren bu gelişmeler bölüşüm ilişkilerinin giderek artan ölçüde bozulmasına ve sosyal ilişkilerde parçalanmaya neden olmaktadır.

3.3.TEKNOLOJİNİN İŞ SÜREÇLERİNE UYGULANMASI VE ÇALIŞMA YAŞAMI

Teknolojik gelişmeler özellikle "mikroelektronik devrim" sanayide ve hizmet sektöründe kullanılan emeğin üretim gücünü yükseltmiş, üretim ve yönetim maliyetlerini düşürme yoluyla, sermayenin değerlendirilmesi için önemli bir rasyonelleştirme potansiyeli oluşturmuştur(DEPPE 2003:1).

Savaş sonrası genişleme döneminde yeni yatırımlar yapıldıkça daha fazla işgücü istihdam edilmiş, ekonomik büyüme ve daha yüksek kârlar doğrudan daha yüksek ücretler ve daha yüksek hayat standardı getirmiştir(BEAMS, 1997: 6). 1970'lerden sonra kar oranlarının düşmesi firmalar arası rekabeti arttırmış ve sanayide yeni organizasyon modelleri ile ileri teknolojileri gerektirmiştir. Bu sırada piyasaların uluslar arasılaşması işletmelerden talepleri yükseltmiş, hızla değişen piyasa koşullarına uyum sağlayan ve verimliliğini sürekli yükseltebilen firmalar rekabet edebilir olmuştur. Rekabetin süreklileşmesi firma çalışanlarını aktif ve bir yarış içinde tutmakta, sürekli yeni rasyonelleştirme ve maliyet düşürücü çabalar gerektirmektedir.

1970'lerden sonra kitle alım gücünün korunamaması üretim kapasitesi artışlarını da sınırlamış, firmalar rasyonelleşme yatırımlarına yönelerek karlarını arttırma yoluna gitmiştir. Yeni eğilim, firmaların kâr-

larını yeni teknolojiler ve iş alanlarının rasyonelleştirilmesi yoluyla sağladıkları maliyet düşüşleri sayesinde korunması olmuştur⁶. Kar artışının istihdam alanlarını daraltan daha rasyonel iş yöntemlerinin geliştirilmesine bağlanması ile kâr birikimi çalışan nüfusun hayat standardından kopmuş (BEAMS, 1997: 6), işsizliğin artışı ücretler üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bir yandan işgücüne artık ihtiyaç duyulmadığı için dışlanan insanların sayısı giderek artmakta, istihdam edilme şansı yakalayan ücretliler de "esnekleştirme" olarak nitelenen uygulamaların getirdiği olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

4.İŞ ORGANİZASYONU VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM VE EKONOMİK DEMOKRASİ

90'lı yıllarda iş organizasyonu ve çalışma ilişkileri hızlı bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Katma değer zinciri ve üretim organizasyonu, rasyonelleştirme ve maliyet düşürücü biçimde yeniden düzenlenmektedir. Karlılığı, değişen konjonktür koşullarında da garantileyen bir "esnek çalışma biçimi" gündeme gelmiş, yeni bir çalışmaverimlilik rejimi ve verimliliğe bağlı ücretlendirme sistemi oluşmuştur (BİSCHOFF ve DETJE, 2001:120).

İş organizasyonu ve çalışma ilişkilerindeki dönüşümün sosyal sonuçlarını özetlememiz gerekirse;

-Mikro elektronik devrim ücretli işçinin özelliklerini ve niteliğini değiştirmiştir. Kömünikasyon ve bilgi giderek maddi üretimin önemli bir koşulu haline gelirken, aynı zamanda çalışma yaşamının profili ve bileşimi değişmiştir. Büyük çapta işgücü sanayiden; istikrarlı istikrasız çalışma ilişkileri, yüksek ve düşük nitelikli faaliyetler, iyi ve kötü iş alanları arasında yüksek bir parçalanma ile, hizmet sektörüne geçmiştir.

-Birikimin durağanlaştığı bir dönemde, kar artışının istihdam alanlarını daraltan daha rasyonel iş yöntemlerinin geliştirilmesine bağlanması istihdamın azalmasını, yapısal işsizliğin hızla artışı getirmiştir. Sermaye yeni teknolojilerden yararlanarak üretimde işgücünün giderek daha az bir bölümünü kullanmakta, ancak istihdam ettiği işgücünün fiziksel-zihinsel gücünün yanı sıra yenilik, uyum, işbirliği vb. yeteneklerini de talep etmektedir.

-İşsizliğin artışı ve esnekleştirme uygulamaları çalışanları istihdam güvencesi ve düzenli gelir açısından belirsizliklerle karşı karşıya bırakmaktadır (DÖRRE, 2001:99). Yüksek orandaki işsizliğin de baskısıyla ücretler sistematik olarak düşürülmekte bölüm ilişkileri giderek bozulmaktadır. Bütün bunlara rasyonelleştirme ve neoliberal politikaların ücretliler üzerinde yarattığı baskıların da eklenmesiyle, işgücü ve sermaye arasındaki güç ilişkileri hızla sermaye lehine değişmektedir.

-İşletme risklerini işçilere devreden iş sözleşmeleri ile ücretli işçi şimdiye kadar rastlanmamış ölçüde piyasa baskısına maruz kalmış, işletme içi ilişkiler ve sosyal ilişkiler giderek piyasalaşmıştır (LEİSEWITZ ve diğ., 2001:297). Daha önceleri piyasa ilişkilerinin dışında bulunan sağlık, eğitim vb. toplumsal alanlar giderek piyasalaşmaktadır. Bunların yanı sıra sosyal yeniden üretim ve kültür gibi yaşamın diğer alanları da meta koşullarının ve karlılık ilkesinin hakimiyetine ("bio politik" sayesinde insan bedeni de dahil) girmektedir. Bu süreç toplumsal yeniden üretimin uzun vadeli koşullarını tehdit eder hale gelmiştir. (HİRSCH, 2005:157).

-Sosyal güvenlik sistemi sınırlanmakta ve kısmen özelleştirilmektedir. Savaş sonrası kapitalizmin sosyal güvenlik şemsiyesi altına alarak, sosyal güvenlik, subvansiyonlar vb. uygulamalarla sistem içine aldığı ücretli

⁶ Fortune dergisinin 2006 yılı değerlendirmesine göre, en büyük 500 Amerikan şirketi 2000-2006 yılları arasında işgücü kullanımını %3 arttırırken, karlarını %80 oranında arttırmıştır. *Shawn Tully, "A profit gusher of epic proportions"* http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/2007/04/30/8405391/index.htm. 2005 yılında ise ilk 500 şirketin yıllık geliri %10.2 artarken, bordrolu çalışan sayısı sadece %2 oranında artmıştır "The Growing Power of the Fortune 500 (May 30, 2006)", [http://www.workinglife.org/wiki/The+Growing+Power+of+the+Fortune+500+\(May+30,+2006\)](http://www.workinglife.org/wiki/The+Growing+Power+of+the+Fortune+500+(May+30,+2006))

çalışanlar ve alt sosyal tabakalar sistematik olarak dışlanmaktadır. Böylece toplumsal parçalanma ve eşitsizlikler genel olarak artmaktadır.

-Esnekleştirme uygulamaları işgücünün heterojenliği ve bölünmüşlüğü artırılmaktadır. İleri teknoloji sektörlerinde işgücünün yeniden kalifiyeleşmesi söz konusu olurken, ekonomide marjinalleşen, standartlaşan üretim ve hizmet alanlarında işgücü kalifiyelikten giderek uzaklaşmaktadır.

-Ücretlilerin heterojenliği ve bölünmüşlüğü'nün artışı çalışma koşullarında önemli bir farklılaşma ve kutuplaşma getirmiş, dayanışma politikası uygulama olanaklarını etkili biçimde sınırlamıştır. Sendikalar zayıflamakta ve ücretler artık merkezi olarak belirlenmemektedir. İş ilişkilerinin giderek bireyselleşmesi çalışanların çıkarlarının toplu temsilini çok daha güç hale getirmektedir.

SONUÇ

Neoliberal yeniden yapılanma süreci, üretimin-sermayenin uluslararasılaşmasında yeni bir aşamaya geçişle karakterize edilebilir. Bu süreç, hızlı birikimi ve maliyetleri düşürmeyi ilke edinen yeni bir rasyonelleştirme biçimi ortaya çıkarmıştır. Bu yeni rasyonelleştirme modelinin, sermayenin kendisini sınırlayan fordist düzenlemelerden kurtulma ve karlılığını işgücünün pozisyonunu zayıflatarak düzeltmeye yönelik uygulamaları içerdiği söylenebilir.

Teknolojideki gelişmelerin sağladığı olanaklar da genel olarak üretimin işgücüne bağımlılığını azaltma, işgücünün pozisyonunu zayıflatma ve sermayenin karlılığını arttırmak üzere kullanılmaktadır. Ayrıca birikimin durağanlaşması ile finansal kaynakları aşınan sosyal devletin çözülme sürecine girmesiyle, müdahaleci-sosyal korumacı politikaların yerini piyasa çözümleri almaktadır.

Piyasanın işleyişinin sistematik ve kalıcı olarak eşitsizlik yarattığı hatırlanırsa, bu eşitsizliği telafi edebilecek olan mekanizmaların (politikaların ve hatta tüm toplumsal yaşamımızın) da piyasa ilkelerine göre belirlen-

mesinin, teorik olarak ekonomik demokrasi açısından sonuçlarının olumsuz olacağı söylenebilir. Birçok ülke ekonomisinin gelir dağılımı, işsizlik ve yoksulluk konusundaki verileri bu olumsuzlukların teoride kalmadığını göstermektedir.

Bütün bu gelişmelerin ekonomik demokrasi düşüncesinin üç temel unsuru (ücretlilerin ekonomik bağımlılıklarının azaltılması, ekonomik kararlara eşit haklarla katılımlarının sağlanması ve devletin toplumsal yarar ve sosyal adaleti gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenmesi) açısından da son derece olumsuz bir tabloyu yansıttığı açıktır.

Daha önceki yılların ekonomik demokratikleşme yönündeki kazanımlarını sınırlayan hatta ortadan kaldıran ve açıkça ücretlilerle alt sosyal tabakalar aleyhine olan ve bu uygulamalar alternatifsiz olarak gösterilmektedir. Ancak daha şaşırtıcı olan uygulamalardan olumsuz etkilenenlerin çoğunluğunun da bunları normal, doğal ve başka türlü olamazmış gibi görebilmesidir. Neoliberal yeniden yapılanmanın alternatifinin bulunmadığı yönündeki yoğun propagandaların yanı sıra, ücretlilerin çalışma koşullarının farklılaşması ve çalışma ilişkilerinin giderek bireyselleşmesi (çalışanların çıkarlarının toplu temsilini ve dayanışma politikası uygulama olanaklarını kısıtlayarak) böyle bir bakışın oluşmasında etkili görünmektedir. Sürekli bir yarış içinde tutulan çalışanların, istihdam ve gelir güvencesi açısından karşı karşıya bırakıldıkları belirsizliklerden kurtulmanın tek yolunun diğer çalışanlarla giriştikleri rekabette üstün olmak olmadığını görebilmeleri, çözüm için bir ilk adım olabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AGLIETTA, Michel (2000), Ein neues Akkumulationsregime die Regulationstheorie auf dem Prüfstand. Hamburg VSA-Verlag

BEAMS, Nick (1997), Der Marxismus und die Globalisierung der Produktion, http://gleichheit.de/ap/ap861/07_global.htm.

BİSCHOFF, Joachim (2003), Entfesselter Kapitalismus Hamburg VSA-Verlag

BİSCHOFF, Joachim (2006), Demokratisierung der Wirtschaft ein Historischer Irrtum Wirtschaftsdemokratie Hamburg VSA-Verlag

BİSCHOFF, Joachim ve DETJE Richard (2001), Finanzgetriebenes Akkumulationsregime oder neue Ökonomie? Ein neuer Kapitalismus? Hamburg VSA-Verlag

BONTRUP, Heinz (2006), Die Wirtschaft Braucht Demokratie in Wirtschaftsdemokratie Hamburg VSA-Verlag.

BORATAV, Korkut (2006), "Yeni Liberal Ekonomi Politikalarının Sosyal Etkileri" II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi. Ankara.

DEMİR, Gülten (2008), Fordizm Sonrası Yapılanmalar ve Özgül Çelişkileri Yayınlanmamış Makale

DEPPE, Frank (2003), Der postmoderne Fürst. ArbeiterInnenklasse und ArbeiterInnenbewegung im 21. Jahrhundert Fantomas, Magazin für linke Debatte und Praxis/Nr.4/Winter

DÖRRE, Klaus (2001), Gibt es ein nachfordistisches Produktionsmodell? Ein neuer Kapitalismus Hamburg VSA Verlag

HİRSCH, Joachim (2005), Materialistische Staatstheorie Hamburg VSA Verlag

HİRSCH, Joachim (2002), Herrschaft, Hegemonie und Politische Alternativen Hamburg VSA Verlag.

HUFFSCHMID, Jörg (2006), Wirtschaftsdemokratie und ein starker öffentlicher Sektor als Alternative zur Zerstörung des Sozialstaates in der EU, in Wirtschaftsdemokratie Hamburg VSA Verlag.

JESSOP, Bob. (2002), Nach dem Fordismus in Umbau der Märkte Hamburg VSA Verlag.

(LEİSEWITZ, Andre, PİCKHAUS, Klaus, REUSCH, Jürgen (2001), Entgrenzung der Arbeit im flexiblen Kapitalismus in Flexibler Kapitalismus Hamburg VSA-Verlag

PLENER, Ulla (2001), Soziale Gerechtigkeit Erfordert Wirtschaftsdemokratie Teil III, UTOPIE. H.127.

SCHUI, Herbert ve BLANKENBURG, Stephanie (2002), Neoliberalismus Theorie Gegner Praxis, Hamburg VSA Verlag.

SCHUSTER, Joachim, (1998), "Wirtschaftsdemokratie Kern Element Einer Linken Reformperspektive" in UTOPIE H.93 (Juli)